

VOIGT VILMOS

**BALÁZS GÉZA: FOLKLÓR ÉS NYELV. FOLKLÓR, MŰVÉSZET, IRODALOM, NYELV.
FOLKLÓRLINGVISZTIKAI TANULMÁNYOK (IKU- MONOGRÁFIÁK 10.)**

MNYKNT–IKU, Budapest, 2022. 328 lap

Balázs Géza karanténtrilógiájának a kötetei rokon neműek – hogy ezzel a régies kifejezéssel éljünk. A szerző több évtizedes munkásságából válogatta össze és komponálta meg a könyvek felépítését, tematikus egységeit.

zeneművek kompozíciós megszerkesztettségét is analóg példaként vehetnénk számításba a köteteket olvasván. Olyan nagy témák, mint a nyelv keletkezése, funkciói és strukturái kerültek szóba, valamint a nyelvi tények, beszédhelyze-

Karanténtrilógia		
Nyelvszokások	A művészet és a nyelv születése	Folklór és nyelv
4-4 rész		
Gondolkodás	Alapvetés	Elmélet
Nyelvkeletkezés	Eredet	Archaizmusok
A nyelv mélyén – nyelvszokások	Természeti alapformák	Műfajok
Változás	Rekonstrukciók	Mai folklór
25 fejezet	20 fejezet	25 fejezet

A harmadik kötet természetesen felépítésében is azonos az előzőekkel. Négy nagyobb egységbe (1. Elmélet, 2. Archaizmusok, 3. Műfajok, 4. Mai folklór) van huszonöt fejezet beosztva. A korábban nyomtatásban olvasható szövegek felfrissítésére, új tanulmányok közlésére itt is sor került. Természetes, hogy a kötet nemcsak keretet ad az írásokhoz, hanem azok itt az eredeti megjelenés helyétől különböző, új összefüggésbe, kontextusba kerültek: kiegészítik, értelmezik, olykor erősítik is egymást. Így tehát nemcsak számtani értelemben beszélhetünk összegzésről – beleértve az előző két kötetet is –, hanem Balázs Géza antropológiai nyelvészeti és folklórlingvisztikai munkálkodásának vonatkozásában is. Már-már nagy

tek, nyelvszokások és kifejezési formák megannyi változata. A tematikus ismétlődések – mint dallamok – vissza-vissza térnek más-más szempontból közelítve, gazdagítva egymást. (Példaként utalunk arra, hogy a *Zene és nyelv* megjelent a *Nyelvszokások* című kötet hetedik fejezeteként, valamint a *Zene (dallam) és nyelv* a *Művészet és a nyelv születése* című kötet tizenhatodik fejezeteként.) A tanulmányok eredeti megjelenési helyeinek a felsorolása, a témákra és szerzőkre vonatkozó mutatók akár olyan önálló „szövegeként” is olvashatók, amelyeknek segítségével a szerző tájékozódási irányainak időbeli alakulását lehetne rekonstruálni. Az 1987 és 2022 közötti publikációkból válogatott 25 tanulmányhoz ebben a kötetben, ha a gon-

dolat kifejtésének a logikája úgy kívánja, rövid olvasmányok is csatlakoznak. A tizennégy ilyen kis kitérő nemcsak a szerző problémakezelésének a megerősítését szolgálja, hanem arra a belátásra is készíti az olvasót, hogy a tudományokban nincsenek igazán lezárt, végérvényesen megoldott kérdések. Nemcsak didaktikai célról van tehát szó, nemcsak a közölt ismeretek gazdagításáról, hanem az olvasó aktív közreműködésének a megnyeréséről is. Balázs Géza óriási előadói gyakorlattal bír, nemcsak egyetemi oktatóként, konferenciák résztvevőjeként, hanem igen sokféle és nagyon különböző alkalom szónokaként is szokott szerepelni. A mondanivaló világos, tömör, mégis figyelmet felkeltő előadásmódja – a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve – az írásnál sem hagyja

cserben. Tanulmányai is ökonomikusan méretezettek és szép stílusban írottak. Olvasmányosak. Még a kötet borítójára felkerült képek is összhangban vannak a könyv egyik alapgondolatával, vagyis azzal, hogy a világ teljessége az időbeli változásokat fogja át. A borítón a tóparti táj háttére előtt két nagyobb fa fog közre egy kisebbet: nyár van. A hátsó borítón ugyanez a kompozíció téli változatban látható. A vizuálisan közvetített mondanivaló egyértelmű.

A három kötet szerves egységét mutatja a mostani kötet végén található, a három kötetet szoros egységbe foglaló gondolattérkép. A *Nyelvszokások* (I.), *A művészet és a nyelv születése* (II.) és a *Folklór és nyelv* (III.) című karanténtrilógia együttes gondolattérképe.

Természeti alapformák II

kör II/13

szimmetria II/14

index, ikon, szimbólum II/15

Gondolkodás I

gondolkodási alapformák I/1, II/12

nyelvépítő alakzatok I/2

álmok nyelve, frazeológia I/3, III/15

zoo- és antropomorfizmus I/4, II/10

a nyelv határai I/5

Alapvetés II

művészet és nyelv II/1, II/2, II/6, II/7

Hamvas–Várkonyi–Thass–Thienemann II/3

kizárt, köztes harmadik II/4

szerves-szervetlen kultúra II/5

Elmélet III

lélekszerű nyelvészet III/1

nyelvi struktúra-kultúra III/2

frazeológia III/4

szent-profán szöveg III/5

nyelvi funkciók III/6

szemiotikai, nyelvi táj III/7

Nyelvkeletkezés I

zene és nyelv I/7, II/16

nyelvi játékok I/8

szóhatár-eltolódás I/9

nyelvi öröm I/10

Eredet II

beszéderedet II/8

velünk születettség, gyermekfolklór II/9

gyermekmondókák III/13

elemi-ösztönös megnyilvánulások II/11

<p>Nyelvszokás I a kapcsolatfelvétel formái I/11 udvariasság I/12 hungaropesszimizmus I/13, I/14 humor I/15 agresszió és humor I/16 népi imádságok I/17 őrangyal I/18 kicsinyítés I/20 titkosnyelv I/21</p>

<p>Rekonstrukciók II ismeretlen nyelvi tájak I/19, II/17 kódolt hagyomány (Trója) II/18 frazémában kódolt tudás III/3 mítoszi küszöb, anyanyelvi időzóna II/19, III/11</p>	<p>Archaizmusok III barlangnevek (ősnévadás) III/12 ráolvasás III/14</p>
<p>Rekonstrukciók II ismeretlen nyelvi tájak I/19, II/17 kódolt hagyomány (Trója) II/18 frazémában kódolt tudás III/3 mítoszi küszöb, anyanyelvi időzóna II/19, III/11</p>	<p>Archaizmusok III barlangnevek (ősnévadás) III/12 ráolvasás III/14</p>

<p>Műfajok III anekdota III/16 memovers III/18 gesztusvicc III/18 helyzetmondát III/19 feliratirodalom III/20</p>	<p>Mai folklór III firkálás III/21 tetovált szöveg III/22 jelszó III/23 mai szólás III/24 locsolóvers III/25</p>
---	--

<p>Változás I a helynevek antropológiája I/22 netfolklór I/23 a nyelv mint ideológia I/24 anyanyelvi világkép I/25 ökolingvisztika II/20 nyelvi szuverenitás III/9</p>

Nyilván a mindennapi élet gyakorlatából következik, hogy a nyelv leírásakor vagy elméleti megközelítése során a folklór jelenségeit gyakran említik meg kutatók, nemcsak az antikvitásban vagy a középkorban, hanem korunkban is. A nyelvi példák és ezek rendszerezése a folklórban sajátos helyet foglal el. Az egyik legfontosabb jelenség, amely külön figyelmet érdemel, a *szóbeliség*. Egy másik hasonlóan fontos jelenség a *kollektivitás*, vagyis a folklórjelensé-

gek közösségi jellegűek, akár világszerte is egyformán megtalálhatóak. Balázs Géza folklorisztikai ismeretei nyilván a szokásosnál is érzékenyebbé tették éppen azok iránt a nyelvi, kifejezési formák iránt, amelyek folklór jellegűen léteznek mai is. A folklór az emberiség alapnyelve, mondja a német romantikus esztétika, de a Grimm testvérek kezdeményezte folklórkutatás is ebből a felismerésből indul ki. Sőt mi több, a nyelv saját maga hozza létre saját magát, ez

a *Sich von selbst machen* műfajelméleti tézisnek az alapja. Balázs Géza igen sokszor érinti e témát, és ebben felhasználja folklorisztika eredményeit is. A három kötet alapján kitűnik, hogy őt a hagyományos nyelvészet által jól leírt és rendszerezett tények határain túli jelenségek érdeklik igazán. Ez a „határon túlira” irányuló érdeklődés a nyelv elméleti megközelítésével kapcsolatban is megjelenik, ebben a kötetben *Lélekszerű nyelvészet* címen, bevezetésként. A nyelv mint társadalmi jelenség értelmezése több tudományszak egyik olyan alapkérdése, amelynek a taglalása mondhatni az évszázadok óta folytatódik. A szerző már említett sajátos érdeklődése itt abban mutatkozik meg, hogy a nyelvi szabályokon kívül eső, a nyelvhasználatra befolyást gyakorló olyan tényezők kerülnek szóba, mint az érzelmek, a pszichikai hatások.

Több fejezet a frazeológia problémáit felvetve a kultúra, az emberi tudás és gyakorlat olyan, a megszokottnál tágabb területeit is figyelembe veszi, mint a vallás vagy az erotika. Jóllehet lapról lapra meggyőződhetünk arról, hogy a szerző a szó szoros értelmében véve széleskörűen tájékozott, ezért is tud kérdéseket mestersen felvetni, és egyszerűsre válasza javaslatot tenni. Ez a módszer megnyeri az olvasó rokonszenvét, mert nem kioktatják, hanem bevonják nemcsak egy-egy téma adott, konkrét problémáiba, hanem annál szélesebb műveltségi területekre is bepillantást engedve. Még az is megengedett, hogy olykor ellentmondásra készítse az olvasót. Így például amennyiben a társadalomtörténetileg meghatározott műfaj-kategóriákban gondolkozunk a folklór művészi műfajait illetően, úgy a népköltészetben az abszurd megjelenését nem tudatosan használt művészi eszköznek, hanem szövegromlásnak tekinteném. A határjárás körébe sorolhatjuk az *Archaizmusok* címszó alá

besorolt írásokat is, amelyeknek többsége stiláris jellegű. Amikor Balázs Géza bizonyos kifejezések és kifejezési módok eltűnéséről vagy változásáról ír – névadási szokások, gyermekmondókák, ráolvasások –, akkor ez a nyelvhasználat korábbi formáira mutat rá. Óvnam azonban attól a veszélytől, amely a 19. század végén és a 20. század elején oly elterjedt volt: ami egyszerű, az régi is. A gyermekmondókák fejlődéstörténetéről keveset lehet tudni, és azok hangzásbeli és ritmikai jellemzői nem régiések, hanem a szövegalkotás elemi formái. Ezek Weöres Sándor és más költők gyermekverseiben is jellemző jegyek. Az emberi faj keletkezéstörténetének és az individuum fejlődéstörténetének az egybevetése, elemzése az evolúció elméletének 19. századi kezdetei óta jelen van a filozófiáktól kezdve a biológiai, fejlődésgenetikai pszichológiai kutatásokban. Ha elfogadjuk azt, hogy a beszédkészség az emberi fajra jellemző megkülönböztető jegy, akkor a gyermek beszélni tanulásának hallható megnyilvánulásait nem genetikai örökségnek, hanem strukturális adottságnak foghatjuk fel. Nyelvszerkezeti archaizmusok, például a kicsinyítés és a nagyítás, a túlzás és az összehasonlítás bizonyos alakzatai annyira beleépültek a nyelvbe, hogy ma is magától értetődően használjuk azokat.

A *Műfajok* című rész tematikai merítése ugyancsak változatos. Szóba kerül az anekdota mint irodalmi műfaj, és össze is van kötve az anekdotázás alkalmainak és néhány példának a felidézésével. A hangsúly nem is a műfaji sajátosságok meghatározására esik, sokkal inkább az anekdotázás vidám szemléletére, ami itt a nyelvészeti és az antropológiai szempontok összekapcsolásának szép példája. Hasonló logika érvényesül az emlékeztetést segítő nyelvi formák, a memoversek bemutatásánál is. A gesztusnyelv a nem verbális kommunikáció tárgykörébe tartozik,

itt a gesztusviccekről szóló fejezet képviseli a szerző ilyen irányú tájékozottságát. A Thomas Sebeoknak és Petőfi S. Jánosnak szóló dedikáció ugyancsak jelzésértékű. A tiszteletadás e formájával több fejezetnél is találkozunk, ami a szerzői intención túl adott írás kontextusának bizonyos értemben való kiterjesztését jelzi. *A Helyzetmondát* vagy a *Feliratirodalom* fejezetek jól ismert témák. Balázs Géza a feliratokkal egyetemista kora óta foglalkozik, itt olyan példatárakat is ad a fejtegetései megerősítéséhez, amelyek a változatképződés mellett a műfaji vonások megerősítését bizonyítják.

A folklór és a mindennapiság összefonódását bizonyítják a graffitikról, a tetoválásról, a jelszavakról, a mai szólásokról és a locsolóversekről szóló fejezetek. Még gyermekijesztőkről is szó esik az utolsó, *Mai folklór* fejezetben.

Ma már remélhetőleg idehaza is elcsitultak azok a viták, amelyek arról szóltak, hogy a paraszti kultúra eltűnésével vajon a folklór is eltűnik-e? Köztudottá vált azonban, hogy a modern társadalmakban kisebb-nagyobb társadalmi és kulturális közösségekben is folytatódik a szóbeli és írásbeli alkotások létrehozása, használata, örökítése és változatokban való fennmaradása. A folklór tehát nemcsak örökség, hanem a jelenben és a jövőben is érvényes és tartalmas kifejezési mód. Balázs Géza példái is ezt igazolják.

Voigt Vilmos

az MTA doktora, professor emeritus
ELTE BTK Folklore Tanszék
E-mail: voigtbudapest@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2746-4724>